

L'HIMNARI SMV 62 DE LA SEU DE MALLORCA. DESCRIPCIÓ I PROPOSTA MUSICAL

ROMÀ ESCALAS

Secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans
Societat Catalana de Musicologia

RESUM

Després d'una nova revisió de l'original de l'himnari SMV 62 de la seu de Mallorca, basant-nos en les obres dels 145 folis actuals, hem actualitzat i completat l'índex del seu contingut, complementat amb informació específica sobre els set tipus de notació diferents que s'hi observen. Proposem, a partir d'aquesta informació, establir una nova base de treball per afrontar els estudis i les transcripcions posteriors amb més rigor històric i interpretatiu. Les variants i els afegits sobre la notació original de les obres ens porten cap a una nova datació. Com a conclusió, proposem recuperar els folis extraviats, anunciem una transcripció i un estudi crític i una proposta musical relacionada amb la música de l'època de Ramon Llull a Mallorca.

PARAULES CLAU: himnari, segles XIII-XIV, notació medieval, Mallorca.

HYMNAL SMV 62 OF MAJORCA CATHEDRAL. DESCRIPTION AND MUSICAL PROPOSAL

ABSTRACT

After a new review of the original hymnal SMV 62 of Majorca Cathedral, basing ourselves on the works contained in its now existent 145 fols., we have completed the index of the hymnal's contents, supplementing it with specific information on the seven different types of notation observed in this book. With this information, we seek to establish a new basis for subsequent studies and transcriptions, allowing them to be made with a greater historical and interpretive rigour. The variants of and additions to the original notation of the works lead us towards a new dating. We conclude by proposing the recovery of the lost pages, we announce a transcription and a critical study, and we make a proposal in relation to the music of the times of Ramon Llull in Majorca.

KEYWORDS: hymnal, 13th-14th centuries, medieval notation, Majorca.

PRIMERES DESCRIPCIONS I CATALOGACIONS

Les primeres notícies de l'himnari conservat a l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM) i actualment catalogat com a SMV 62, les trobem en l'obra fonamental d'Higini Anglès, *La música a Catalunya fins al segle XIII*,¹ publicada per l'Institut d'Estudis Catalans el 1935.

Si bé a l'inici del capítol VIII, dedicat al «Cant medieval dels himnes als nostres temples», ens diu que «d'himnaris sencers no n'hem conservat cap»,² finalitza el mateix capítol amb la referència sobre el nostre himnari: «Coneixem un himnari sencer servat avui a la catedral de Mallorca, el que té un gran preu per dur la música escrita generalment en notació mensural, encara que les seves tonades siguin antigues, el manuscrit és d'època posterior al segle XIII,³ i per això no l'encabim al present inventari».⁴

Poc més endavant ens comenta la troballa a l'Arxiu Capitular de Mallorca: «fa anys, veiérem un Hymnarium que valdrà la pena d'estudiar-lo detingudament».⁵ El descriu com a còdex de pergamí, de 30,6 × 22 centímetres, 144 folis, incomplet al començament i al final, escrit a final del segle XIV i començament del XV. La notació musical, sobre pauta de dues línies, groga i vermella; algunes vegades semblen distingir-se altres dues línies grogues que —cas d'haver-hi estat— han desaparegut. Aquest manuscrit conté una infinitat d'himnes originàriament copiats amb notació quadrada i que més tard fou canviada a notació mensural, i en reproduïx com a exemple dos folis (fig. 65 i 66). També ens informa que el còdex prové de les monges agustines de Santa Magdalena de Palma. Quan tracta sobre l'execució de la seqüència, inclou un exemple de com s'executava a Mallorca la *Laetabundus* de Nadal, amb un exemple de l'«Hymnarium» (fig. 69) servat a l'Arxiu Capitular de Mallorca.⁶

No hi ha cap dubte que Anglès conegué bé el manuscrit de l'himnari i el consultà personalment, però per manca de temps en la seva estada a Mallorca no el va poder estudiar en profunditat, malgrat intuir que els canvis en la notació tenien un significat musical i històric que li confereixen un valor musicològic especial, i ens recomanà que valdria la pena d'estudiar-lo detingudament. En aquest sentit, seguint la seva proposta, hem començat un estudi nou, a partir de la notació musical, amb la intenció d'afegir nous recursos interpretatius al contingut musical d'aquest himnari.

Cristina Maezel, des del seu lloc d'arxivera de l'Arxiu Capitular de Mallorca, l'any 2000 presentà un estudi codicològic del manuscrit⁷ i el registrà amb

1. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1935.
2. Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, cap. VIII, p. 211.
3. A la p. 212 en fixa la data d'origen al segle XIV.
4. Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, cap. VIII, p. 216.
5. Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, cap. VIII, p. 216.
6. Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, cap. VIII, p. 221.
7. Cristina MAEZEL, tesi doctoral.

el nom i número «Hymnarium SMV 62». El descriu, amb mides lleugerament diferents de les d'Anglès, com un volum de 33 × 23 centímetres i 144 pàgines, amb la distribució següent: 1-5¹², 6⁶, 7¹⁰, 8-9¹², 10¹⁰, 11¹², 12⁷, 13-14². Comenta que manca la 101 i que la 131 està afegida. El text en escriptura gòtica està totalment musicat amb notació neumàtica quadrada, sobre un digrama d'una línia vermella per al fa i una de groga per al do. En algunes pàgines la notació ha estat substituïda per signes mensurals. El volum es conserva enquadernat en pell sobre cobertes de fusta.

ACTUALITZACIÓ DE L'ÍNDEX PER ROMÀ ESCALAS

L'abril del 2015, després de l'estudi detallat de la notació dels facsímils de l'himnari publicats per Anglès, vaig sentir la necessitat d'un estudi general i comparatiu del contingut del manuscrit, amb el convenciment que els resultats ens portarien a èpoques anteriors de les fins ara considerades, i ens obririen nova llum sobre un repertori de fa més de cinc-cents anys conservat a Palma.

Higini Anglès descriu l'himnari i, tot i que no en dóna un índex complet, ens informa de la seva extensió, un total de 144 folis. En la mateixa obra, reproduïx uns salms de vespres de Nadal, atribuïts a l'himnari de la seu de Palma amb els números de folis 312v i 313r. Suposem que es tracta d'una confusió amb un altre himnari, ja que en el SMV 62 hi manquen alguns folis del començament i del final, però en cap cas n'hi cabrien 169 més.

Després d'una revisió minuciosa de l'original, i basant-nos en el contingut dels 144 folis actuals, vàrem redactar un índex actualitzat del manuscrit,⁸ amb informació específica sobre els tipus de notació de cada obra, i vàrem establir una nova base de treball per afrontar els estudis i les transcripcions posteriors. A continuació, exposem aquest índex, en el qual trobarem alguns símbols, números i lletres que explicarem més endavant. Hem pogut completar la catalogació dels continguts dels folis 127 al 144, gràcies a la generosa aportació de les fotografies de Màrius Bernadó.

ÍNDEX DEL 2016

Les obres afegides, que no figuraven en l'índex anterior de l'Arxiu Capitular, estan senyalades amb un asterisc (*). Amb la foliació corregida, l'antiga numeració es mostra entre parèntesis al costat de l'actual.

8. Romà ESCALAS, catalogació entregada a l'ACM, abril 2015, no publicada.

<i>Íncipit</i>	<i>Foli</i>	<i>Notació</i>	<i>Observacions</i>	<i>Altres</i>
Fulget hic honor sepulcri	1v	2		
Primo dierum omnium*	3r	7		
Eterna rerum conditor*	3v	2	tot en B	
Nocte surgentes vigilemus	5v	3		
Ecce iam noctis	6r	5	prolació imperfecta	
Iam lucis orto sidere	7v	2		
Nunc Sancte nobis Spiritus	8r	2		
Rector potens verax deus	8v	2		
Rerum deus tenax vigor	9r	2		
Lucis creator optime lucem	9v	3	VS	
Te lucis ante terminum	10v	2p		modificat
Semper a refectus* (?)	11r	2		
Iam lucis orto sidere	13v	1		notes descolorides
Nunc Sancte Nobis	14v	1		
Rector potens verax deus	15r	1		
Rerum deus tenax vigor	16r	1		
In mense celi conditor	16v	4	postrimat	modificat
Te lucis ante terminum	17v	1		
Consorter poterni lumini	18r	1		
Ales dies nuncius lucem	18v	2		
Telluris ingens conditor	19v	1		
Rerum creatum optime	20v	3		modificat
Nox et tenebre et nubila	21r	7	postrimat, 3 inicial	modificat
Celi deo sanctissime	22r	7	postrimat, 3 inicial	1r verset; altres en la 1
Nox a tra rerum	23r	1		
Lux ecce surgit	24r	1		
Magne deus potentie	24v	7		
Tu trinitas unitas	25v	1		
Eterna celi gloria	26v	2		
Summe deo clementie	28r	1		

<i>Íncipit</i>	<i>Foli</i>	<i>Notació</i>	<i>Observacions</i>	<i>Altres</i>
Aurora iam sporgit	29r	2		
O lux beata trinitas	29v	3		anilinat?
Conditor alme siderum	30r	2		advent
Verbum supernum prodiens	31v	6		
Vox clara intonat	32v	6p		
Virginis proles	120v	5		molt ornamentada
Christe redemptor omnium	35v	3p		
A solis ortum	37r	3		
Hostis herodes impie	38v	3		
Quod c[h]orus vatum * (?)	39v	6		
Audi benigne conditor	40v	6p		
Summe largitor	41v	6p		hores
Iam christe sol iusticie	42v	7p	3 inicial	hores
Iam ter quaternis	44r	2		hores
Dei fide qua vivimus	44v	2		hores
Qua christus hora	45v	2		hores
Ternis ter horis	46v	1		hores
Christe qui lux	47r	3p	postritmat	hores
Vexilla Rregis	49r	3	modificat	
Pange lingua gloriosa	51r	3		
Ecce iam declinat	54v	3d		
Ad cenam agni*	56r	3		
Albae lerne* (??)	57v	2		
Aurora lucis rutilat	59v	3		
Eterne Rex altissime	62r	2		
Beata* [...] Hic te precantes*	63r	2		Pentacosta; molt bona!
Iesu nostra redemptio*	63v	2		
Hymni canamo* (?)	64v	1		
Plasmator hominis*	66v	1		
[Iam lucis] orto sidere*	67v	7	pentagrama	
Iam chorus*	69r			
Veni creator spiritus*	70v (71v)	3 (7?)		71v?; comprovar

<i>Íncipit</i>	<i>Foli</i>	<i>Notació</i>	<i>Observacions</i>	<i>Altres</i>
O lux- beata trinitas	71v	2		
Tu trinitas unitas	72r	3		
Verbum supernum*	73r	3		
Lucis creator optime lucem	73v	3		
Te lucis ante termini	74r	3		
Pange lingua*	74v / 76r	3		
Sacris solemnis*	76r	3		
Ut queant laxis*	79r / 79v	7p		
Altia (?) deserta*	80r	3		
Omnis felix*	81r	6		
[A prophetas sestem* ?]	82r	3p		
Petrus beatus*	83v	3		
Aroma felix*	84v	3		
Narda*	85v	3		hores Verge, fins al 115
Iridomo quipe simonis	86r	2		
O felix illa meretrie	87r	2		
Lucis huius festo	87v	3		
Clara dei gaudia	88v	2		
Orbis exultans celebrant	90r	3		
O quam glorifica luce	91r	4	c. o. p.	
Quem terra pontus	92r	6		
Gloriosa domina	93v	3		mateixa música
Ave Maris Stella	94r	3		
Salve vite lignum	95r	3		
Salve crux santa	95v	2		
Protege salva benedicte	97r	2		
Christe sanctorm decus	97v	6		
Tibi Christe splendor	99r	2p		
Flors patrie decus	100r	3		
O beata sponsa	102v	3		
Omnium christe pariter	103v	6		
Christe Redemptor omnium	104v	3		

<i>Íncipit</i>	<i>Foli</i>	<i>Notació</i>	<i>Observacions</i>	<i>Altres</i>
Iesu Salvator seculi	105v	3		
Rex Christe Martini	107r	2		
Martine par apostolis	108r	3		
Magne pater nichola	109r	3		
Exultet celum laudibus	110r	3		
Eterna christi munera	111r	3		
Martir dei qui unicum	112r	3		
Deus tuorum militum	113r	3		
Rex gloriose martyrum	114r	7		
Sanctorum*	115r	2		
Eterna Christi munera	116v	2		
Iste Confessor	117v	3	hores	
Iesu redemptor omnium	118v	2	hores	
Iesu Corona virginum	119v	2	hores	
Virginis proles	120v	6	hores	
Iesu deus fidelium	122r	3	hores	
Urbs beata Ierusalem	122v	3	hores	
Christe cunctorum	125r	3		
Hic locus nempe	125v	3		
Estriofa: hic salus	125			ACM sense foliar
Christe cunctorum	126 (125)	3		126, foliació inexacta
Sanctus meritis*	128 (127)	6		pentagrama i ø
Circum dederunt me*	128v (127v)	3		canvien les capitals a negre: copista 2?
Christe qui lux*	129 (128)	3		copista 2
Venite exultemus (adventum)*	130 (129)	1		copista 2
Venite exultemus (in octabis)*	132 (131)	1		altra música, copista 2
Venite exultemus (natalis)*	134 (133)	1		altra música, copista 2
Venite exultemus (profete)*	136v (135v)	2		altra música, copista 2
Venite exultemus (post pascha)*	138v (137v)	2		altra música, copista 2
Venite exultemus (tempore pasche)*	141 (140)	2		altra música, copista 2

<i>Íncipit</i>	<i>Foli</i>	<i>Notació</i>	<i>Observacions</i>	<i>Altres</i>
Venite exultemus (finalibus)*	143 (142)	2		altra música, copista 2
Venite exultemus (dupplicibus)*	145 (144)	2		altra música, copista 2

TIPUS I VARIANTS DE NOTACIÓ MUSICAL

Els tipus de notació que conviuen en l'himnari són bàsicament la notació de neumes diastemàtics quadrats i la notació negra mesurada. Ambdues sobre un digrama que situa el fa en la línia inferior vermella i el do en la superior groga. Però el més sorprenent i interessant és el fet que en alguns folis apareix la notació antiga corregida, i sovint esborrada, a la qual se superposen caràcters més moderns corresponents a una notació mesurada. Fet singular, encara que no únic, resultat de la influència, a partir del segle XIII, de la notació mesurada sobre la neumàtica no mesurada primitiva.⁹

Aquesta diversitat de notacions, en total set de diferents, es mostra catalogada en el nostre índex amb una numeració corresponent als tipus següents:

- 1) Notació senzilla amb neumes quadrats, també dita *gregoriana negra*. Totes les notes en breus (B) i amb longues (L) opcionals en els finals de frases.
- 2) Senzilla, com la 1, amb *ligaturae*. Alterna B amb lligadures quadrades.
- 3) Com la 1, amb *ligaturae* complexes amb notes alfades i semibreus (S).
- 3d) Com la 3 amb longa amb doble plica.
- 4) Notació negra mensural, a) amb B i S.
- 5) Notació negra mensural, b) amb B, S i mínimes.
- 6) Mensural amb prolació imperfecta (x).
- 7) Mensural amb prolació perfecta (3).

Nota: La «p» després del tipus indica ús del *punctus divisionis*.

VS indica línia vermella superior, sovint com a segment addicional.

C. o. p. = *cum opposita proprietate*.

En l'índex, la indicació «postritmat» indica notes afegides o modificades per a oferir una lectura mesurada dels neumes. En alguns casos s'han esborrat notes o afegit per oferir una nova variant respecte de la versió original.

Com a exemple d'aquesta notació superposada, on conviuen els tipus 1 i 7, presentem l'himne *Rerum creator optime*¹⁰ (fig. 1), atribuït a sant Gregori el Gran (540-604), que se sol cantar a les matines dels dijous segons el breuari romà.

9. Carl PARRISH, *The notation of medieval music*, Nova York, W. W. Norton & Co., 1957. p. 41.

10. Himnari SMV 52, f. 20v.

FIGURA 1. *Rerum creator optime*, himnari fol. 20v.

Aquest himne es troba a partir del segon sistema, sota la línia vermella de la clau de fa.

Observem que es troben en signes diastemàtics dues versions superposades de la música de la primera estrofa, «*Rerum creator optime*». La primera versió correspon a una melodia enterament notada amb neumes sense mesura, breus negres, la qual es repeteix exactament en la segona estrofa, «*Te sancte Christe*», al final del tercer digrama (fig. 2a). Una nova versió apareix en deixar-nos guiar per les semibreus de l'inici de la primera estrofa. Aquest nou discurs, format per notes que segueixen una proporció ternària, concretament de prolació perfecta, amb sèries de tres semibreus o bé ritmes d'una breu i una semibreu. Aquesta notació, indicada al principi per la xifra 3, és el resultat d'una influència de les formes mesurades de final del segle XIII i la trobem també a partir del 1290 en altres manuscrits, com el *Cançoner de Montpellier*. L'excepcionalitat de la superposició de les dues notacions ofereix una nova versió posterior a la gregoriana original, la qual afegeix nous girs melòdics (fig. 2b). En la figura 2 oferim una transcripció de les dues versions. En la versió més moderna, el guió vertical podria ser interpretat com una pausa.

És indiscutible que la versió *b* és probablement posterior al 1349, data d'expansió del convent de Santa Magdalena de Palma,¹¹ fundat el 1309, d'on prové l'himnari. Així, gran part de la música de l'himnari correspondria al culte de segona meitat del segle XIII, i amb el pas del temps i l'ús continuat se li varen afegir les modificacions que recull la notació a partir de principi del segle XIV en endavant.

a)

b)

FIGURA 2. a) *Rerum creator*, versió més antiga; b) versió ritmada.

PROPOSTES MUSICALS

1. En primer terme de prioritats, com hem comentat al principi, és urgent recuperar la part del manuscrit despresa del volum enquadernat, corresponent als folis 127 al 145.

2. Hem iniciat la transcripció de tots els himnes, acompanyada d'un estudi crític dels tipus de notació i la seva evolució cronològica. Esperem poder-la oferir a finals d'any.

3. Des del punt de vista litúrgic, proposem un estudi comparatiu amb l'himnari de Miquel Ripoll, del segle XVII, trobat a Mallorca el 1987.¹²

4. En diversos moments, Ramon Llull (Palma, 1232 - Tunísia, 1315), en la seva obra literària, ens comenta l'ús de la música com a recurs de perfecció: «Com home se subtila [...] en cantar, trobar, sonar, viula, laut [...]»¹³ Art que ell mateix conrea com a compositor i com a intèrpret, i en les seves predicacions fa cantar el públic com a recurs memorístic. Malauradament, no s'ha conservat cap de les se-

11. «El monestir de monges canongesses agustines de Santa Maria Magdalena té origen en un hospital del qual ja es tenen notícies a principis del segle XIV. La incorporació de les monges va ser obra del rei Pere el Cerimoniós. Des de 1309 va ser convent de dones penedides, al costat de l'Hospital de Santa Magdalena, que va manar fundar després de la conquesta Don Hugo d'Empúries. El 1349 aquesta Casa de Penedides de Santa Maria Magdalena va començar a ser Monestir de Religioses de l'Hàbit de Sant Pere, sota el mateix títol i advocació de Santa Maria Magdalena, sota l'autoritat del summe pontífex Climent VI». (Citació extreta d'un full informatiu publicat pel mateix convent de Santa Magdalena.)

12. Romà ESCALAS, «El himnari de M. Ripoll de Palma de Mallorca», *Nassarre*, vol. 4, núm. 1-2 (1988), p. 81 i s.

13. Ramon LLULL, *Obres de Ramon Llull*, vol. XIX, ed. a cura de Salvador Galmés, Palma, Comissió Editora Lulliana, 1906-1950, p. 391.

ves obres musicals. Tot i això, en la seva obra escrita trobem sovint referències als cants emprats en les oracions o els poemes, o fins i tot en processos de transmutació alquimista ens parla de l'ús de la «cantilena».¹⁴

En algunes de les seves obres ens indica amb més precisió amb quina música han de ser cantades: «el *Cant de Ramon*, lo qual se canta per manera de salmodia (1299)»; «les *Hores de ma Dona Sancta Maria*: e canten se als sons dels Imnes [de les hores de l'Ofici]», i «*El Desconhort*» (1295): ...fo fet en la cort de Roma e cantats en lo so de Berat».¹⁵

Ja que l'únic himnari conservat a Mallorca, amb música d'aquesta època i d'altra d'anterior, amb les hores de santa Maria, és el de santa Magdalena, ens atrevim a proposar com a melodies coetànies i aplicables a les obres de Ramon Llull les d'aquest himnari. Si bé no podem demostrar que varen ser cantades amb els poemes de Llull, és indiscutible que fou una part important de la música de la seva infància, joventut i posteriors estades a la seva illa natal. L'estudi i la transcripció d'aquests himnes serà una font de música i coneixement per a aprofundir en l'evolució del món musical medieval cap als inicis del Renaixement a l'àrea catalanomallorquina.

14. Ramon LLULL, *Obres de Ramon Llull*, vol. xx, ed. a cura de Salvador Galmés, p. 291.

15. Ramon LLULL, *Obres de Ramon Llull*, vol. x, ed. a cura de Salvador Galmés, p. 231.